

УДК 821.10.09

Мирослава Карацуба

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

СЛАВІСТИЧНІ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ СТУДІЇ І. ФРАНКА

У запропонованій статті йдеться про ранні спроби ознайомлення українського читача із художніми здобутками народнописенної творчості, зокрема, південнослов'янської; запропоновано розгляд окремих показових тез теоретичних праць І. Франка («Поступ славістики на Віденському університеті», «Із секретів поетичної творчості», «Студії над українськими народними піснями» тощо), а також перекладних текстів сербських народних пісень і балад, вміщених у масштабному виданні «Сербська народна поезія» (К., 1955), торкається автор також питання хорватських народнопоетичних джерел «Поєми про білу сорочку» І. Франка.

Автор доходить висновку, що у своєму творчому доробкові Франко підкреслює національну своєрідність як південнослов'янських епічних пісень, так і українських народних дум як у своїх теоретичних працях, так і у текстах перекладів українською мовою. Ці переклади посідають неабияке місце у величезній творчій спадщині поета.

Ключові слова: фольклористичні студії, «Поєма про білу сорочку», переклад, сербська народна поезія, хорватська народна поезія.

Mirosława Karacuba. Slawistyczne studia folklorne I. Franki. W przedstawionym artykule mówi się o wczesnych próbach zapoznania ukraińskiego czytelnika z artystycznymi osiągnięciami ludowej twórczości, a mianowicie, południowosłowiańskiej; zaproponowano rozpatrzenie odrębnych pokazowych tez prac I. Franki („Postęp slawistyki na Wiedeńskim uniwersytecie”, „Z sekretów twórczości poetyckiej”, „Studia nad ukraińskimi piosenkami ludowymi” itd.), oraz tłumaczeniowych tekstów serbskich pieśni i ballad ludowych, które są w wielkoskalowym wydaniu „Serbska poezja ludowa” (K., 1955), dotyczy autor również pytania chorwackich źródeł „Poematy o białej koszuli” I. Franki.

Autor dochodzi do wniosku, że w swej dziedzinie Franko podkreśla narodową oryginalność jako południowosłowiańskich pieśni epickich, razem z tym ukraińskich dum ludowych w swych pracach teoretycznych i tłumaczeniach w języku ukraińskim. Te tłumaczenia mają znaczną wagę w olbrzymiej twórczej dziedzinie poety.

Słowa kluczowe: studia folklorne, „Poemat o białej koszuli”, tłumaczenie, serbska poezja ludowa, chorwacka poezja ludowa.

Myroslava Karatsuba. Studios of specialist in folklore of Slavic studies of I. Franco. Speech goes in the offered article about the early attempts of acquaintance of the Ukrainian reader with the artistic achievements of folklore, in particular, the South Slavic; consideration of separate model theses of theoretical labours of Franco («Advancement of slavic studies is on the Viennese university», «From the secrets of poetic work», «Studio above the Ukrainian folk songs» and others like that) is offered, and also the translated texts of the Serbian folk songs and ballads contained in scale edition the «Serbian folk poetry» (K., 1955), an author touches also question of the Croatian South Slavic sources of «Poem about the white shirt» of Franco.

An author comes to the conclusion, that in underlines national originality of both the Serbian epic songs and Ukrainian folk thoughts the creative work of Free both in the theoretical labours and in texts of translations by Ukrainian. These translations occupy an outstanding place in the enormous creative inheritance of poet.

Key words: studios of specialist in folklore, «Poem about a white shirt», translation.

Інтерес Івана Франка виявлявся переважно до народного епосу південних слов'ян — у кількох напрямках: як дослідника-вченого і як митця-перекладача.

Одразу зазначимо, що зацікавлення І. Франка в галузі південнослов'янського фольклору, зокрема сербського, не належать до провідних у його творчому доробкові, тим часом вони дуже показові. Наприклад, у статті «*Поступ славістики на Віденському університеті*» він серед видатних вчених у галузі слов'янської філології й історії, виділяє: Ватрослава Облака (1864–1896) — словенського вченого, лінгвіста й літературознавця, дослідника південнослов'янських мов; Іванова Йордана (1872–1947) — болгарського вченого, історика, етнографа, літературознавця, академіка Болгарської Академії наук (з 1909 року); Джорджовича Йована (1826–1900) — сербського славіста-історика; Стояновича Любомира (1860–1929) — сербського філолога-славіста, професора Белградського університету, який опублікував у 1896 році «Мирославове євангеліє сербське» та «Старі сербські написи і записки», а також хорватського філолога Решетара Мілана (1860–1942) — члена-кореспондента Петербурзької Академії наук (з 1902 року), професора Віденського університету з 1904 року.

Скажімо, в своїй гостро негативній, саркастичній рецензії на «Очерки по истории южнорусского фольклора Юльяна Яворского» «Громовые стрелки» І. Франко, виявляючи глибокі знання в галузі фольклору, а саме народних вірувань, насамперед, українських, висловлює й цікаві думки щодо вірувань південних слов'ян. Набагато більше конкретного матеріалу — народнопоетичного й його аналізу знайдемо в його роботі «*Із секретів поетичної творчості*», де український дослідник, посилаючись на праці Міклошича, говорить про особливості постійних епітетів і порівнянь у сербському й болгарському фольклорі порівняно з епосом східнослов'янським і де дає розгорнуте порівняння в цьому розрізі на підставі пісень сербських і українських. Основний наголос І. Франко робить на зорових уявленнях, оскільки ці приклади наводяться в розділі роботи «Із секретів поетичної творчості» під назвою «Змисл зору і його значення в поезії». На його думку, «Сербська народна поезія порівнює молодого парубка до гарної китиці квіток; дівчина називає любка своїми чорними очима... Королевич Марко — бовдур мряки; Мілош виїжджає на поле, «мов яркеє із-за гори сонце». Дуже гарно малює інша пісня похід юнаків: «Он то суне хмара від Котара. А крізь хмару блискавиці блискочуть. А як тая хмара піднялася, з-під копит так курява знялася. Як крізь хмару блискавки блискочуть, так блискочуть зброї на юнаках». Зазначимо побіжно, що в перекладі сербської пісні про красуню-дівчину, Франко безпосередньо порівнює її з українською щедрівкою: «На горі, на горі зірниці, дівчата, як сонце; ой, напишу, намалюю, поставлю в віконце; ой, упала зоря з неба та й розсипалася, а дівчина позбирала та й підтикалася». Тут Франко наводить численні постійні і водночас дуже образні у даному разі епітети й порівняння, подібні у фольклорних піснях — сербській і українській: дівчина тонка й висока; личком — біла й рум'яна; очі в неї — два щирі клейноди; брівки — морські веселки, а рісниці — ластів'ячі крила; русі коси — шовкове повісно; устонька — цукровий замочок; білі зуби — бісера дві низки; груди — два голуби сиві; слово мовить — мов голуб воркує, а всміхнеться — мов сонечко гріє. До цього безпосереднього портрета

дівчини-красуні, написаного в традиційно-фольклорного стилі, але при цьому індивідуально образному, можна ще, на думку Івана Франка, додати й відповідний «пейзажний антураж»: чисте поле; зелений явір; бовдур мряки (пилюка); платити по-червоному, по-золотому тощо [5, с. 8–9].

Однією з найцікавіших праць І. Франка, крім тільки що цитованої і крім праці «Студії над українськими народними піснями», де український письменник твердить, що окремі пісні були занесені в Україну південнослов'янськими гусярами ще в XVI–XVII століттях, є Франкова рецензія на «Сербські народні думи й пісні» М. П. Старицького, вміщена в перших номерах журналу «Друг» за 1877 рік. Як і Михайло Старицький, Іван Франко переконливо вказує в цій рецензії на деяку подібність історичних доль українського й сербського народів, що відбилася безпосередньо в їхньому героїчному епосі. Але, разом з тим, саме Франко підкреслює національну своєрідність як сербських епічних пісень, так і українських народних дум.

Сучасний український дослідник, автор багатьох розвідок про південнослов'янсько-українські літературні й фольклорні зв'язки М. Я. Гольберг звертає увагу на хорватські пісенні джерела у процесі виникнення такого поетичного твору Івана Франка, як «*Поема про білу сорочку*» (1897 р.). Сам письменник посилався при цьому на пісню про Олександра із збірки Ф. Курельця «Народні пісні хорватські» (Загреб, 1871).

М. Гольберг вважає, що запис Ф. Курельця послужив відправним пунктом для самостійного пошуку І. Франка, який дав глибоко оригінальне осмислення сюжету. Зміст «Поєми про білу сорочку» незрівнянно ширший і багатший, ніж зміст першотвору, з якого взято її основу; тут введено нові мотиви, які поглиблюють ідейно-тематичний стрижень твору, характеристику основних персонажів. Нарешті, значно збільшена питома вага «ліричного начала» [2, с. 319].

Сюжет поеми про хитрощі, за допомогою яких любляча жінка звільнює чоловіка з неволі, — досить поширений і в західноєвропейській, і в різних слов'янських літературах. Франко бере пісню лише як відправний пункт, бо там, у фольклорному варіанті, — головне дія, а не розкриття психології персонажів, і, до того ж, там головна особа Олександр, а у І. Франка — жінка, Юліана. Історія про нещасного лицаря під пером Франка переростає у справжній гімн щирому кохання [2, с. 321].

Хорватську народну пісню Франко інтерпретує по-своєму, спираючись на свої багатющі знання в галузі південнослов'янської поезії і досвід перекладача героїчного епосу багатьох народів світу. Внаслідок цього елементи поетики сербського і хорватського фольклору, переосмислені Франком, стають здобутком української літератури.

В одному з останніх номерів щорічника «Слов'янське літературознавство і фольклористика» М. Гольберг публікує досить велику розвідку «*Сербські мотиви у творах Пантелеймона Куліша*», де на матеріалах розлогих прозових творів цього письменника: «Михайло Чернышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» і «Чорна Рада» робить спробу показати вплив і використання сербських мотивів і сербського фольклору на становлення української історичної прози,

тобто, «звертаючись до життя іншого народу», письменник має осмислити певні літературні джерела, вдаючись до цитат у широкому смислі цього слова. Неминучі тут і літературні ремінісценції, алузії, використання тих чи інших мотивів і образів» [3, с. 11].

Враховуючи ці зауваження, зазначимо однак, що популяризував І. Франко сербську народну творчість серед українського читача насамперед шляхом **художніх перекладів**. Ці переклади посідають неабияке місце у величезній творчій спадщині поета.

Франком було перекладено загалом **13 творів** із сербської народної поезії, зокрема, «Майка светог Петра» («Мати святого Петра»); «Найвећи гријеси» («Найбільші гріхи»); «Неблагодарни син» («Невдячні сини»); «Ђакон Стефан и два анђела» («Диякон Степан і два янголи»); «Љуба богатог Гавана» («Жінка багатого Гавана»); «Невјера љубе Грујичине» («Зрада жінки Груя Новаченка»); «Јунак вилу устријели» («Юнак застрелив вілу»), «Љуба змаја огненог» («Жінка огняного змія»), «Преља и цар» («Пряха й цар») — з першого й третього томів сербських народних пісень Вука Караджича. За життя Франка вийшли друком не всі його переклади. У Відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР було виявлено ще сім невідомих досі перекладів сербських народних пісень І. Франка. Серед них: «Юнак застрелив вілу», «Жінка огняного змія», «Пряха і цар», «Неволя Стояна Янковича», «Як Христос хрестився», «Змій-королевич», «Як Юг Богдан свою жінку продав».

Франко вдався до перекладу сербських народних пісень, мабуть, тому, що вони привернули його увагу своїм яскравим суспільним змістом і високим художнім втіленням, їхньою близькістю в цьому відношенні до українських народних пісень, адже Франко перекладав далеко не все, а саме ті твори з сербського фольклору, які особливо відповідали вимогам часу і які мали на меті виконати певну громадсько-виховну й естетичну функцію, скажімо, такий твір, як «Пряха й цар», де, на противагу вбогим духом чиновникам, показано у позитивному світлі просту людину — кмітливую й дотепну — улюбленого героя чи героїню фольклорної творчості. На думку Л. Булаховського як автора передмови до першого українського видання «Сербської народної поезії», а з ним можна цілком погодитися, «перекладацький хист Івана Франка репрезентується в збірці двома невеликими зразками — баладами «*Мати святого Петра*», побудованою на відомому апокрифі, та «*Невдячні сини*». Цікавим є той факт, що він зовсім мало перекладав сербську народну поезію (Л. Булаховському не були тоді відомі всі франківські переклади з сербського фольклору. — М. К.), а вже вибір для перекладу — саме цих пісень, сповнених своєрідної, ще напівдикої сили уяви — моці фантомів, які постають із звичайних сумних побутових речей, але сповнюють того, хто слухає про них, мертвущим страхом перед жахливою карою винних» [1, с. 14]. До цього можна ще додати, що в баладі «*Неволя Стояна Янковича*» присутнім є традиційний для сербського й українського героїчного епосу мотив: полону, неволі, втечі, але при цьому й яскраво виявлене ліричне забарвлення у змалюванні головних дійових осіб. Якщо ж говорити про тематичні зацікавлення Франка, то він особливу увагу приділяв перекладам із сербського, хорватського й болгарського

гайдуцького епосу, тобто тим пісням, де оспівувалася визвольна боротьба проти турків-поневолювачів. Франко був першим, хто познайомив українського читача з ідейно-художніми особливостями гайдуцьких пісень. Спочатку увагу Франка привернули гайдуцькі пісні із збірки болгарського письменника Любена Каравелова і лише в 90-х роках український митець звернувся до сербських гайдуцьких та ускоцьких пісень. На відміну від М. Старицького, про якого ми говоритимемо далі дуже докладно, Франко перекладав лише пісні Косовського циклу й переклав усього три гайдуцькі пісні, які залишилися, проте, поза увагою М.Старицького.

Зробимо тепер спробу проаналізувати три переклади І. Франка з сербської народної поезії: «Зрада жінки Груя Новаченка», «Мати Святого Петра» і «Невдячні сини», тобто ті, що увійшли до друкованої збірки 1955 року «Сербська народна поезія».

Найдовшою, найепічнішою і такою, що має декілька дійових осіб, є «Зрада жінки Груя Новаченка», де насправді говориться про свідому зраду й підступність розбещеної красуні Максимії — жінки самовідданого борця з турками-поневолювачами, яка заради власного добробуту й розкішного життя, що їй обіцяли турки, зрадила й свого чоловіка-бійця — сміливця Груя Новаченка, і свого маленького сина — Степанчика, якому загрожував пожиттєвий полон і майбутнє потуречення. Водночас ідеться і про самовідданість самого Груя Новаченка, сповненого патріотичних настроїв і любові до своєї дитини; і про сміливість малого хлопчика; і про самовідданість та патріотичні почуття простої жінки сербки-корчмарки Марії — «Груєвої в бозі посестриці». Як бачимо, незалежно від того, що тут говориться про ситуацію типову в плані історичному і про типових загалом дійових осіб з їхнім виразним поділом на позитивних і негативних, у творі наявна й безперечна індивідуалізація характерів героїв, і безперечне, хоч і приховане, ліричне забарвлення. Цей твір І. Франко перекладає для українського читача, отже, він вносить навмисну українську стилізацію під знаний тому читачеві український фольклор: ім'я головного героя Новаченко; його маленького сина — Степанчик; взагалі чимало реалій саме українського фольклору при загальному збереженні похмурого колориту й жорстокої героїки сербського героїчного епосу. Справа в тому, що в українському фольклорі весь колорит, хоч і трагічний, та не такий похмуро-жорстокий. Франко вживає в своєму перекладі і постійні епітети й визначення сербського походження: жінка-молодиця; срібло-золото носити; дитятко кохане; сльози ронити; сивий коник; чисте поле; земля чорна; білі руки; чорна кров; гадюка люта; шовковий пояс; різати по білому горлі; груди білі; облив воском і смолою; порох сірковий; горілка міцненька; чорні очі; коси русяві; біле личко, і вирази українського походження — булава, шатро-шатровище; лицарські ноги й руки (тобто благородні); ласкаве звернення — «леле»; жорстоку презирливу лайку: «а та сука, собачого роду!». Зміст сербської народної балади Франко передає, безперечно, у фольклорній стилізації, але робить з неї твір художній для сприйняття. Тут привертає до себе увагу майстерне оперування цифрами-повторами: **три й чотири**: «Три турчини піддвігнув на себе, а четверту жінку Максимію»; «три здорових вилетіли зуби, а чотири з місця захитались». Непомітно для читача Франко вводить і образні слова-вирази: «моє дитя турки поневолять, моє дитя побусурманять»;

іноді навіть такі, що звучать афористично: «тричі ти м'я визволяв з неволі, тричі ти м'я рятував в пригоді»; «а як стало з ночі й опівночі»; «попадали на землицю чорну та й послули, наче повмирили»; «із трьох турків шестеро зробилось»; «то живії турки тебе вчарували, а мертві тя до мене прислали»; «його жінка, мов свічка, палає» та цілий ряд інших, не виписаних нами. Такими образними виразами, стилізованими зовні традиційно під фольклор, а насправді глибоко художніми й індивідуалізованими, сповнено весь переклад І. Франка. Є тут і лексика західноукраїнська, наприклад, закінчення дієслів: ізлякаєсь, ісховаєсь — така форма наявна тільки у перекладах І. Франка. На неї не натрапиш у М. Старицького, тим більше у М. Рильського й Л. Первомайського. У перекладах І. Франка завжди наявний подих власної образності великого українського поета з його оригінальної творчості, зокрема, надзвичайне почуття руху й протиставлення: два різних намети — шовковий, багатий, де турки-поневолювачі влаштували зрадницю — жінку Груя, свою майбутню коханку, і бідний, пошарпаний намет, куди вони вмістили зв'язаного Груя та його маленького сина; опис того, як поступово горить покарана жінка Груя за свою зраду, як горять її «білі руки», потім як горять її «білі груди», потім горить «її біле личко» й «русаві коси», а коли вже горіли «її білі груди», і хлопчик Степанчик плакав, що вона саме ними його викормила, то заплакав і суворий месник Груя, — отже, весь твір пройнятий гострим боєм, він і читача не залишає у спокої не тільки переказом свого змісту, а й художнім образним втіленням. Рух відчувається і в тому, як роздумує зрадлива жінка про те, що не зможе вона втекти від кари свого чоловіка, бо навіть прудкий кінь не втече від цієї людини, а не те що вона — звичайна жінка. Той страшний рух постає перед нами і в зображенні того, як турки-поневолювачі карають маленького хлопчика: «канчуками б'ють помежи очі» — або в такому порівнянні сили Груя й сил природи: «Та не трафив мене, ні калини, але трафив у круту ялицю; так легенько ту ялицю вдарив, аж ялицю із корінням вирвав, аж гілками та на землю впала». Звичайно, у цьому перекладі відповідно до змісту й стилю цього твору в його сербському оригіналі є чимало казково-гіперболічних визначень, є й сербська орнаментуюча термінологія — турки-поневолювачі; канчук; дукати; ага тощо, проте фольклорна стилізація південнослов'янська і українізація літературна в цьому творі поєднуються дуже майстерно — отже, маємо тут переклад сербського твору фольклорного походження, і український читач має його сприйняти саме в такому вигляді, запропонованому видатним українським перекладачем.

Вірш-притча «Мати святого Петра» набагато коротший і простіший за змістом: мати святого Петра, незважаючи на своє егоїстичне життя: «ні голодних не кормила, ні прагнущих не поїла, ні ти голих зодягала, ні ти босих зобувала, ні сліпому не вділила, ні за душу приносила», хоче, проте, слідом за своїм сином Святим Петром теж потрапити до раю, але Петро каже, що вона має добиратися туди «своїм шляхом»: «Зв'язуй кожне волоконце, зв'язуй одне за друге та лізь по них аж до неба». Нічого не вийшло з того в матері Святого Петра, і впала вона вниз, не лише не потрапивши до раю, а «прорвалося волоконце, впала мати на дно пекла». Весь цей твір, таким чином, хоч і повчально-релігійного змісту, але побудований у навмисно знижено-бурлескних тонах. Лексика тут — суто

побутова, конкретна, навіть брутальна, презирлива, і Франко у своєму перекладі досягає того ж ефекту, застосовуючи успішно наочні контрасти — мати лізе в небо, *вгору*, дуже поволі, а падає *стрімко вниз* і не на землю, а у самісіньке Пекло, що є логічною антитезою Раю.

Поетична замальовка морально-побутового, теж повчального змісту «**Невдячні сини**», навпаки, трагічна. У центрі її уваги — постать простої, працюючої й люблячої матері, яка, будучи вдовою, виростила аж дев'ятьох синів, віддала їм усі свої фізичні й духовні сили. Але сини виявилися невдячними й жорстокими; усі вісім синів одружилися, стали на ноги а проте нічим не допомагають старій, хворій матері, якій небагато й треба. Мало того, коли вже одружився найменший, дев'ятий син, він не просто кидає матір напризволяще, а відводить її до лісу, щоб її там з'їли дикі звірі. Однак доля карає невдячних і жорстоких синів — усі вони перетворюються на каміння. Цю поетичну замальовку народний співець закінчує образною картиною — казковою метаморфозою: «А як мати назад повернулася: дев'ять синів, то дев'ять каменів, а невістки — лютії гадюки, а гадюки по каменях в'ються».

Про переклади І. Франка з сербського народного епосу можна з певністю сказати, що вони, безперечно, поповнили культурну скарбницю українського народу і не тільки для того часу, коли були написані. Франко абсолютно не випадково відбирав ті сербські фольклорні твори, які порушували важливі суспільно-політичні й моральні проблеми, а також несли в собі ідеї нехай суворості, але глибокої й справжньої гуманності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Сербський народний епос // Л. А. Булаховський. Сербська народна поезія. К.: ДВХЛ, 1955.
2. Гольберг М.Я., Канцедал Л.Д., Рудяков П.М.. Українсько-югославські літературні взаємини кінця ХІХ — початку ХХ століття // Українська література в загальнослов'янському й світовому літературному контексті. — Т. І. — К.: Наукова думка, 1987.
3. Гольберг М. Я. Сербські мотиви у творах П. Куліша // М. Я. Гольберг. Слов'янське літературознавство і фольклористика. — К., 1991. — Вип. 19.
4. Сербська народна поезія. — К.: ДВХЛ, 1955.
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах, Т. 31. — С. 8, 9, 123, 124, 97–100.